

Zsoldos Sándor

Szomorú levéldokumentumok Somlyó Zoltán utolsó éveiből

Somlyó Zoltán életművének belátható időn belül aligha lesz összkiadása, legalábbis könyvben, papíron, így nagy valószínűséggel önálló levelezéskötete sem jelenik meg a közeljövőben. Arra sincs sok esély, hogy akár valamely nagyobb kutatáson belül (pl. a *Nyugat*-korszak) legalább műveinek, kéziratainak bibliográfiája, azaz összes műveinek tartalomjegyzéke elkészüljön. Az interneten vagy CD-ROM-on való megjelenéshez, vagyis a begépeléshez is viszonylag nagy anyagi erő kell, mert terjedelmes életműről van szó.

A levelezés Somlyó Zoltán életében is, kortársaihoz, elődeihez hasonlóan, jelentős szerepet játszott, melynek műveiben is nyomát találhatjuk. Ám levelezéséről aligha tudunk valaha is teljes képet alkotni, mert meglepően kevés levele maradt fenn. Talán nem tulajdonított különösebb jelentőséget *minden* levele megőrzésének. „Abból a kevésből is, a mit a nagy fagyok évadján megírtam, sokat elhagyogattam” – mondta verseiről 1909 novemberében. Talán csak zaklatott élete során, hónapos szobáról hónapos szobára vándorolván hagyogatta el leveleit, nem dobott el belőlük szándékosan egyet sem.

Hagyatékaiban 1920 előtti levél nem található, ami fennmaradt, a címzeteknek köszönhető. (Pl. Tevan Andorral folytatott levelezése.) Igen fontos dokumentumok ezek a századelő irodalmáról is. Ekkor még az „Erre vetettek!

Itt a helyem” érzése tölti el, míg 1920 után már úgy érzi: „Nem! nem az én életem ez!”

Az 1920 utáni levelezése is igen hézagossá tűnik, de valamelyest a teljesség érzetét kelti. Megtaláljuk benne Kosztolányi, Füst Milán és lapszerkesztők leveleit, Bauer Mór háztulajdonos lakásbérletet fölmondó értesítését, a segélykérő levelek fogalmazványait... Az ő levelei is nagyobb számban őrződtek meg, mint előző korszakában.

Igen felemás lenne egy Somlyó-levelezéskötet, nem csak az idő- és mennyiségbeli eltérések miatt, s ez az ő esetében személye ellen fordulna. (Leveleinek nem kis részében segítséget, pénzt kér, bár a korban korántsem egyedül, mégis...) Ugyanis a legendáknak olyan szövevénye veszi körül, melyeket a tényeknek az utóbbi időben sem sikerült megingatni. Időnként mintha olyan helyekről is „számláznék”, ahol mindképpen helye lenne. (Pl. *A zsidó Budapest* című kötetből, melynek bibliográfiájában utolsó cikke, *Kosztolányi és a zsidóság* nem szerepel, Füst Milán erre adott válasza viszont igen.)

Bármilyen valós-valódi dokumentum legendaoszlató, közelebb visz minket, utódokat az átkozott költőhöz, s erre (költői és prózai) művei után levelezése a legalkalmasabb.

Hű képét adja az átkozott költő élete utolsó éveinek e néhány levél.

I

*Egy könyvtárra való zsidó verset írtam...
A zsidó fájdalmat a szívekbe ártam...
S adva a könnyeimből, mely szívemig éget:
Megacéloztam a zsidó büszkeséget.*

50 év munkája – ez van énmegettem...

Egy Szécsi Pálnak 1932 karácsonyán írott verses levélfogalmazvány utolsó sorai a mottóban olvashatók.

Szomorú dokumentumok egy magyar zsidó költő életéből – ezt a címet adta Patai József Somlyó Zoltánra emlékező cikkének a *Múlt és Jövő* 1937. áprilisi számában, melyet így kezd: „Somlyó Zoltán korai halála után próbáltam összekeresni leveleit, prózai és verses jegyzeteit, a véres nyomokat, melyek életbekapaszkodásának keserves viaskodásai-ból maradtak.

Itt fekszenek előttem a szomorú dokumentumok, amelyek nem csak a magyar zsidó költő sorsába engednek bepillantani, hanem a magyar zsidó közélet sok ferde jelenségébe is. Mennyit beszélünk a jótékonytságról és mennyi megalázás jut osztályrészül annak, akit igénybevételére szorít a végzet vaskeze. Hogyan is tudott így élni a poéta, aki szépségről álmodozott?! A vére nyugtalanságától hajtott, csetlő-botló költő sokszor, mint a levelekből kitűnik, segítség helyett erkölcsi kioktatásokat kapott. Mintha például minden hitközségi vezér-férfiú római vagy jeruzsálemi jellem volna és minden közéleti vezető pozícióra a makulatlanság volna az egyedüli kvalifikáció.”

Sokszor hiába hivatkozott munkásságára, szorult helyzetére, nem tudta megnyíltani a pénzosztók szigorúságát, bizonyára a róla terjengő mendemondák jobban meghatározták ezeknek a helyeknek, vezetőiknek az ítéletét, mint a valóság, s különösen művei. A Baumgarten Alapítvány kuratóriuma egyedül 1932-ben tárgyalta az átkozott költőt a díjra esélyesek között. Hiába írt Kosztolányi, Karinthy az érdekében, hiába írt ő maga Babitsnak, csak morzsák jutottak neki, melyek legfeljebb az-napi gondjain segítettek, a következőn már nem.

Számos helyről kért, de jóval kevesebbről kapott segítséget: bankároktól, hitközségi vezetőktől. Segélykérő leveleinek egy részét verses formában írta, melyek nem igazán sorolhatók költői életművébe. Helyzetének fölvezetése időnként túlzónak tűnhet, de alaptalannak szinte sosem.

„Egy ponton túl a szenvedés is nevetségessé válik” – írta Kosztolányi a Somlyó Zoltánról mintázott *Sárkány* című novellájában. Ezért álljon itt most csak kettő nélkülözését, mindennapjait föl-táró leveleiből, egy verses és egy „prózai”.

Heltai Jenőnek 1934 után

[Az OTTHON-kör magánlevél fölíratú papírján]

Elsőbb fohászokodom a nagy égi Urhoz:
segítse e versezetet Drága Elnök Urhoz!
Drága Elnök Urnak angyali szívéhez,
amely minden igaz üggyhöz oly melegen érez...

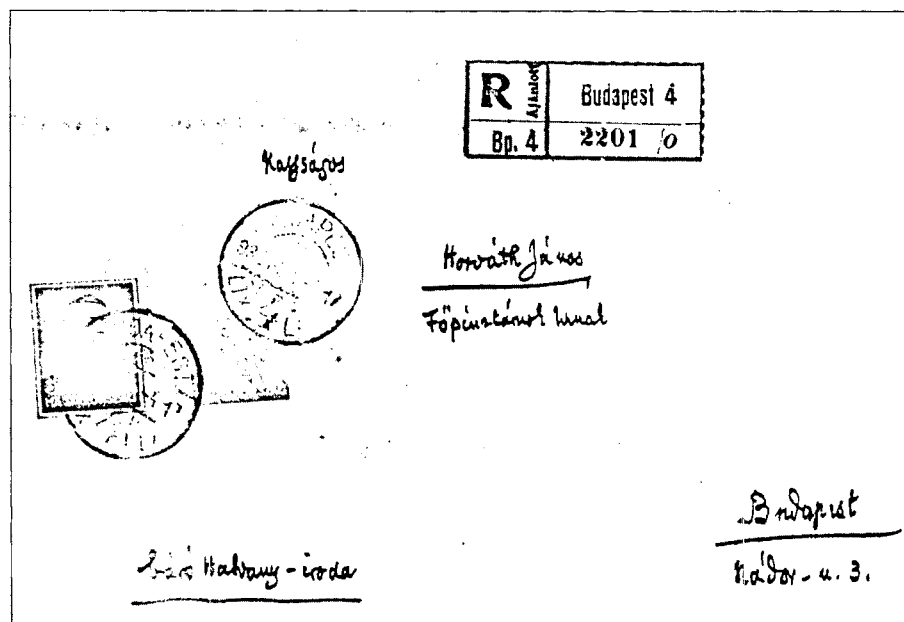
Halálra hajszolva, lihegően futva
megyek Önhöz: talán az
utolsó útra.

Nincs itt már énnekem,
nincs itt maradásom,
Elnök Ur, segítsen ezen az
ámuláson!

Minden reggel újra kezdődik az átok:

nagyfiam, nagylányom
könnyezően átfog:
apukám, reggelit, kis pénzt,
villamosra –
égető sirásom a szemem ki-
mossa...

Kimossa a fájás, kimossa a
szégyen –

mi lessz itt ma – holnap? Hova leszünk négyen?!

Beteg feleségem nézi a sarokból – Elnök Ur, tudja-e mi sír e sorokból?...

Pár napig lehetünk már csak a lakásba;

s hogyan, miből menjünk a régibül másba?!

Kéziratot sehol nem tudok eladni – Nem lehet! nem szabad tovább így maradni!!

Basch Lórántnak irtam, épp a minapába, megirtam néki, hogy megyek a Dunába

Mért nem segít rajtam, hisz jogom van élni! Tovább dolgoztatni és tovább remélni!

Mikor mások ötször is évdíjat kapnak, engem itt küzködni és rohadni hagynak! S o m l y ó Z o l t á n is csak rendes magyar költő! Talán betört? rabolt? vagy talán embert ölt ő?!

Mi hát a nagy bűnöm, mi hát az én vétkem? Az, hogy csak dolgoztam és magamban éltem? Hogy mindig koplaltam és hogy mindig fáztam? S szerkesztő urakkal sosem éccakáztam?...

Együtt sírunk, négyen, minden napot végig. A Basch lelkén szárad, ami itt történik! El vagyunk tökéltre: megyünk mindanegyben, de majd az övé lessz, nem miénk, a szégyen!

Még ezt a versemet, ezt elküldöm Önnek. Megirtam s már nem is égetnek a könnyek. Ön a legnagyobb Ur: az Elnök, az Isten: Elnök Ur, segítsen! segítsen! segítsen!!...

Somlyó Zoltán

Heltai Jenőnek, aki a Színpadi Szerzők Egyesületének elnöke, az Athenaeum Könyvkiadó igazgatója is volt, Somlyó Zoltán számos levelet írt, mindegyikben segítséget kért. (Ezek néhány részlete megjelent.)

Dárga jó kárm, réven frgasy és az
Njéu aenaeumól legöröszintűbb kiöböl
jűvő szerkesztésán utaindítat.
A kölcsönös meg megküldés
és imároltal, s hűvel nyájindulat
tisztelendően üdvözlésselre igen tere és
szolgálat -
Dudaynak, 1936 dec. 30. Elmjé. Dolva

Horváth Jánosnak 1936 februárjában

[A postabélyegző alig olvasható. Borítékon:]
Nagyságos
Horváth János
Főpénztárnok Urnak
báró Hatvany-iroda
Budapest
Nádor-u. 3.

[Boríték hátulján:]
Somlyó Z. Bpest, XI. Kruspér-u. 7.

Dárga jó Főpénztárnok Ur,

abban állapotunk meg, hogy hírt adok magamról, illetve állapotomról. Tegnapig voltam megfigyelés alatt, bár hőemelkedéseim már 4 nap alatt megszűntek. A jó gyanú most az, hogy valóban kiálltam egy tüdőgyulladást, amely nyomot hagyott, a rosszabbik gyanú pedig még ma is az, hogy echinococcus-om van. Egyelőre arról van szó, hogy minden hónapban egyszer át fognak világítani, mert ha echinococcus, akkor a daganatnak terjednie kell, sőt fájdalmat és lázt is okoz...

Nincs nap, hogy Önre ne gondolnék. Oly jó hozám, olyan igazán megértő és nagylelkű, oly nemes minden szavában, minden gesztiójában, hogy mindig újabb és újabb szomorúság, tudom, hogy nem mutathatom meg a hálámat. Igen sokat gondoltam most erre, amíg feküdnöm kellett... Azért persze többször is be kellett szaladnom a városba, anyagi ügyek miatt. A többek közt, képzelje el kérem, ír-

Dinnye jó főpénztárnok ur,

abban állapotban van, hogy hirtel megragadtam, illetve állap-
otomról. Tegnapig voltam megfeszítve, de a kórházban
már 4 nap alatt meggyógyultam. A jó híre miatt az, hogy valóban jó,
álltam egy éjszaka, amíg nyugodt vagyok, a rosszabbik szavam
pedig még ma is az, hogy echinococcus-om van. Egyelőre arról
van szó, hogy minden hónapban egyszer el fogom vésztetni, mert
ha echinococcus, akkor a dagasztásnál kezdődnie kell, sőt fogad-
mat és kislát is. Az.

Alig van nap, hogy önmagamról ne gondolkodjak. Egy jó koromban, olyan
igazán megélt és nagy lelki éjszaka minden évemben, minden
gyógyuláskor, hogy mindig újabb és újabb szerzők, emberek, hogy
mennyire megragadtam magam a kávémat. Igaz, sőt gondoltam most erre,
amíg felidéztem belőlem... lehet persze többször is be kellett ma-
radnom a városba, anyagi híre miatt. A többi közt, a papja
el kérem, isten egy ártatlanok felett a Pódium-nál és kaptam
éte 40 P-t. Sose hittem volna magamról. Az új műsorban fog
nemni, ahogy véletlenül megírtam, hogy, övére a kávémat
szólom. Istent az megértem és, angliai Erzsébetről, de az
még fogadtam el, (pedig az tényleg jó)
A P. N. - nál is kávémat hirtel megélt, de nem
kiszáradt. A Szép szó-nál 2 versemet megvették.

tam egy tréfás jelenetet a Pódium-nak és kaptam érte 40 P-t. Sose hittem volna magamról. Az új műsorban fog menni, nehogy véletlenül megnézzem, Uram, örökre kiábrándul belőlem. Irtam egy másikat is, angliai Erzsébetről, de azt nem fogadták el, (pedig az tényleg jó.)

A P.[esti] N.[apló]-nak is küldtem két szép verset, de nem közölték. A Szép szó-nál 2 versemet megvettek.

Lélekben is, testben is egészen megtörték ezek a napok. És dacára minden vizsgálatnak és megállapításnak, olyan gyomorfájdalmak kineznek, hogy sem enni, sem aludni nem tudok. Valami új Napoleon-könyv jelent meg, milyen jó lenne most ezeken az álmatlan éccakákon; nagyon jó könyv lehet. És most végre már kellene tennem valamit ebben a rémesen kellemetlen ügyemben, az állampolgárságiban és nincs erőm hozzáfogni, jelentkezni, stb. stb.

Elég hosszam untattam Önt: ennyiből áll beszámolómm.

Kérem szépen, fogadja szerető nagyrebecsülésem kifejezését és szívélyes üdvözlettel vagyok Önnek hátaltel, igaz híve és szolgálja:

Somlyó Zoltán

Horváth János, mint a címzésből is látható, Hatvany Bertalan főpénztárnoka volt. Somlyó számos levelet írt hozzá, minden bizonnyal a legnagyobb megértéssel találkozhattott nála. Fennmaradt egy 1936. december 30-ról keltezett, már reszketeg betűkkel írt névjegye is, melyen újévi jókívánságai mellett közelebbről nem ismert segítséget köszönt meg. Legutolsó leveleinek egyike. E levelében egészségi állapotának valós leírását találjuk.

II

Somlyó Zoltán nemcsak Kosztolányihoz, de Füst Milánhoz fűződő barátságának is fontos dokumentumai az alábbi levelek. Kosztolányihoz síron túli barátság fűzte, fontos művek sorát írták egymás alakját közvetlenül is megidézve. Somlyó Füsttel való kapcsolata igen közeli, de a Kosztolányiéhoz nem hasonlítható intenzitású és mélységű. E levelek hű tükröi Somlyó Zoltán időnként naiv lelkesedésének, őszinteségének ugyanúgy, mint Füst Milán sajátos személyiségének, s az egymáshoz való viszonyuk összetettségének is. A középpontban Kosztolányi Dezső személye áll, valamint a zsidósághoz való viszonya, melynek megítélésében az utolsó szó aligha lesz valaha is kimondható. A két ellentétes vélemény pedig hitelesen, egymás mellett jelenik meg, két baráttól. Állást lehet s talán kell is foglalni, a vita nem folytatható. Az egymásnak ellentmondó állítások egyidejű érvényességéről, épp Kosztolányi művei kapcsán, Ottlik Géza is beszélt.

Füst Milán – Somlyó Zoltánnak
[Sárga kártyán.]

Budapest, 1936. március 5. [?]

Zoltánom,

szegény, szenvedő Dezsőnknek biztosan nagyon jól esnék, ha meglátogatnád, – a János-Szanatoriumban fekszik.

Légy szíves, menj el hozzá, Barátom!

Öllek! Füst Milán

Lehetőleg délután – gondolom, délelőtt ott vagyok, s délután nagyobb szüksége van barátaira, mert nehezebben telik az idő s én sem lehetek mellette.

Somlyó Zoltán – Füst Milánnak

[A borítékon:]

Nagyságos

Dr Füst Milán urnak,

a költőnek,

Budapest

XI. Budaörsi út 18. III. 38.

Kedves Barátom,

épp most kaptam meg leveledet; ez a lesújtó hír nem ért váratlanul, de én úgy tudtam, hogy szegény drága Desiré ismét Stockholm-ban gyógykezelési magát. (Nem értem, mért csak ma jött meg a leveled, a dátum szerint tegnap meg kellett volna érkeznie.) Igen sajnálom, hogy ma nem fogok kellő időben szabadulni, de holnap kimegyek (d.u.) a szanatóriumba. Én minden jót remélek...

Nagyon szerettem volna Veled is beszélni. Baráti figyelmeztetésedet nagyon köszönöm és szeretettel öllelek: Somlyó Zoltán Bpest, 1936. III. 7.

**Az utolsó napokból:
Kosztolányi és a zsidóság**

Somlyó Zoltán – Füst Milánnak

[Kisalakú boríték, lila tintával címezve, ahogyan a levél is azzal íródott.]

Címzés:

Nagyságos

Dr Füst Milán Úrnak

a költőnek

Budapest

XI. Budaörsi-út 18.

Sürgős!

Express! [S. Z. kézírásával]

Expressz [címke, és:]

Levélgyűjtőszekrény útján
adatott fel. [pecsét]

[A boríték hátoldalán:]

F: Somlyó Zoltán, Bpest,
XI.

Kruspér-u. 7.

Édes Barátom, Milán,

Tizennyolcadik napja betegen fekszem s 1–2 nap múlva be kell feküdnöm a szeretetházba. Igen komoly kéréssel fordulok most Hozzád s remélem, teljesíted.

Patai József, a Múlt és Jövő szerkesztője, még megbetegedésem előtt megbízott azzal, hogy írnék néki Kosztolányi és a zsidóság címmel cikket. Ez a felszólítás előttem is igen jogosnak tetszett, mert épp akkoriban hallottam sugdolózni bizonyos vádakról... Az én megbízatásom úgy szólt, hogy egészen tőlem függ, mit és hogy írok. Azt gondoltam, ha már bizonyos berkekben megindult a herce-hurcának ingerkeltő szóbeszéd, inkább én, a legjobb s a legmegértőbb barátok egyike legyek a Tónangebar!

A cikket megírtam. Ma már megkaptam a kefelevonatot is. De mégis most nyugtalanság fogott el. Mit tudhatom, jól írtam-e meg, amit megírtam, nem ártok-e ott, ahol egész lelkemmel használni akartam.

Kérlek szépen, gyere el még ma hozzám, olvasd el ezt a kefelevonatot s mondd meg, mehet-e ez? Teljesen a Te véleményedre bízom a cikk megjelenését.

És nagy öröm volna, ha kicsit itt lennél és beszélhetnék Veled. Hidd el.

Vár és ölel igaz barátod Somlyó Zoltán

Füst Milán – Somlyó Zoltánnak

1. [Névjegyen, borítékja nem található.]

Bpest, 1936, dec. 28, éjjel 1.kor

Szilvesztpos, esteben is egészen megtörtél ez a ... És dacára minden
vérszátalának és megállapításnak, olyan gyomorfejésként kinosodt, hogy sem
emlé, sem aludni nem tudt. Valami új kúpoként ... felül meg ... müttye
jó lenne most eszem az almatlan éccadalon; ne legyen jó kömpör lehet. És
most végre már feléne lemeve valamit ebben a remeseu fellemittelu újem.
... az államügyvároságiban és minis erőse kroszofogni. fellemittelu újem.
Eltig krossu müttyem önt: emyitől áll beszámolóim.
Kérem szépen, fogadja szerető nagyrabesülésen hírfjécséket és süvegés üdvözléket
vajon önműt hánálit, igaz híve és seggája:

Somlyó Zoltán

Kedves Zoltánom, éjjel tizenkettőkor hozták a leveledet. Azonnal elmentem volna Hozzád, de magam is betegen fekszem s minthogy holnap, kedden délelőtt orvosi látogatást várok, ha még felkászálódok is, nem lehetek ott délután előtt. S ilyen sokáig nem akarlak vártni. Ezért küldöm el a lányt Hozzád azzal a meleg kéréssel, küldd el nekem a cikket, okvetlenül látni szeretném – s délután aztán vagy magam juttatom vissza Hozzád, vagy, ha mégse tudnék elmenni, visszaküldöm megjegyzéseimmel együtt. – Nagyon szeretnék különben beszélgetni Veled az állapotodról is, – Peterdi-Neubauertől hallottam annyit, hogy valami ijedelemmel kerested fel őt – s ez nagyon izgatott engem, de többet nem tudott, vagy nem is akart talán közölni, lévén titoktartásra kötelezve.

Öllelek addig is, míg nem találkozunk!
Milánod.

ez borzasztóan rossz fényt vet Dezsőre. – Nem is szólva arról, hogy Dezső nem kapott ajándékba egy házat Hatvanytól, – ennél ugyanis jelen voltam, ez nem így volt! Hatvany jót állt érte s a pénz devalválódott, tehát Dezső a mellénye zsebéből fizette ki 50,000 koronás banktartozását, – így volt. – A vers is rettenetes rossz, amelyet a cikk végén közölve, szintén nem alkalmas arra, hogy Dezső emlékéit szépítse. A napokban felkereslek, illetve minden erőmmel azon leszek, hogy meglátogathassalak, – lehet, hogy ez már ma is menni fog, – az állapotomtól függ Zoltán. – Öllelek és minden jót kívánok. *Milánod.*

Somlyó Zoltán levelei a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában találhatók, Füst Milán leveleit Balázs Lajosné Somlyó Lilitől kaptam fénymásolatban, jelenleg Jua, Balázs András tulajdonában vannak.

Függelék

2. [Nagyobb alakú levélkártyán, boríték nélkül]

Budapesten, 1936., december 29.

Kedves Zoltánom, a cikket *semmiesetre sem szabad kiadni, vagy így kiadni.* Hogy Dezső azért váltalta a zsidóverést, mert állástalan volt s ezt nevezte „nagy ügynek”, kompromittáló reá nézve. „Ha a hála nagy dolgoktól tartja vissza az embert, aljasít,” – ez a kijelentés meg éppen, amennyiben a Pardon-rovat elvállalására vonatkozik, *rettenetes!* A zsidók, úgy látszik, még örülnek is e kis történetnek, mert bebizonyítva látják, hogy mi készíti az embereket a zsidóverésre: egzisztenciális okok – s hogy mi neveztetik „nagy ügynek”, ehhez – de hát ennek ne add oda magad eszközül, Zoltán, –

1. *A Múlt és Jövő 1937. februári számának 57–58. lapján jelent meg Somlyó Zoltán halála előtt írt utolsó cikke.*

Somlyó Zoltán: Kosztolányi és a zsidóság

Néhány héttel halála előtt hozta fel szerkesztőségünkbe Somlyó Zoltán ezt a cikket, melynek adatát Kosztolányinak és Somlyónak, immár mindkét elhúnytának egyik kiváló költőtársa nem tartja egészen helytállónak. Így többek közt a bárói házajándékot sem. És különösen nem a „Pardon” rovat magyarázatát, melynek motívuma meggyőződés is lehetett azokban az időkben.

• • •

Még eleven a gyász fájdalma, még lüktetve fáj az emlékezés ahhoz, hogy rideg, szakavatott bonckés alá helyezzük az anyagot. A kettős anyagot. Mert kettő fekszik előttünk: Kosztolányi, a költő, és Kosztolányi, az ember.

Mind a kettő a századvég legérdekesebb és legértékesebb irodalmi anyagai közül való. Ez a kor szinte ontotta az irodalom kitűnőségeit, akik között zseni is akadt, és, valljuk be, temetni amúgy is nagyszerűen tudunk! De az ő elmúltával

1936. 12. 29. éjjel 11 óra
Kedves Zoltánom, éjjel tizenkettőkor hozták a leveledet. Azonnal elmentem volna Hozzád, de magam is betegen fekszem s minthogy holnap, kedden délelőtt orvosi látogatást várok, ha még felkászálódok is, nem lehetek ott délután előtt. S ilyen sokáig nem akarlak vártni. Ezért küldöm el a lányt Hozzád azzal a meleg kéréssel, küldd el nekem a cikket, okvetlenül látni szeretném – s délután aztán vagy magam juttatom vissza Hozzád,

nemcsak egy irodalmi reprezentánssal lett szegényebb a létszám, nemcsak a híres, hazája határain túl is ismert költő némult el, de elnémult az ő daloló ajkával a korszak egy derék katonája, a magyar irodalmi életnek egyik legnagyobb, némelyek szerint talán a legnagyobb tanúja is.

Hogy rangját, értékét, amelyet a ma fellengző gyémántpora sokszor előlegez és az utókor nem mindig fémjelez, kiszámítsuk, meghúzzuk azt a fokot és szélességet, amelyig eljutott, az egyrészt még nem is aktuális, másrészt túlzó korai igyekezet volna. Olvasóközönsége, mert néki volt közönsége, minden miszticizmusa, költészetének minden ködös foszforeszkálása mellett is tudatában van annak az Ewigkeitszagnak, amely verseiben szinte mindenütt jelentkezik. A kiadók pedig, akik nemegyszer azért pazarolják egy verselőre a legpompásabb reklámötleteket, mert az illetőnek a könyvéből még igen nagy példányszám fekszik eladatlanul a pincében, úgy is nyitott ajtókat döngöttek, ha nagy hangon hirdetik a jót, és úgy is belebuknak, ha jónak harsoják a rosszat.

Olvasóközönség és kiadó mindig két harcoló fél, aki az író hullája fölött marakszik.

De épp a Múlt és Jövőben azért foglalkozom ily sietve Kosztolányi Dezsővel, mert a zsidósághoz való viszonyáról kezdenek máris beszélni. Feszegnek bizonyos vonatkozásokat, amelyek egyrészt közte és egy-egy zsidó ember, másrészt közte és általában a zsidóság között fennállottak.

Hallottam beszélni a dolgoknak olyatén beállításáról is, hogy Kosztolányi ifjúságában főként zsidó szerkesztőknek és zsidó kiadóknak dolgozott. Hallottam olyan megjegyzéseket is – és főleg ez az a pont, amely megszólalni hajt –, hogy Kosztolányi, dacára az előbb említett beállításnak, egy bizonyos időben kiállt a zsidók ellen, egy antiszemita napilapban rovatot nyitott erre a célra, ahonnan naponta lőtte ki mérgezett nyilait reánk: barátaira, munkálkodása elismerőire, első híveire, bámulóira – a zsidókra.

Kosztolányival együtt éltem át a kezdés éveit. Nem sokan vannak, akiknek élete az ifjúság korszakában annyira összehajlott volna az övével, mint az enyém. Voltak napok, amelyeknek tizenkét óráját együtt töltöttük, voltak éjszakák, amelyeket együtt ültünk végig a kávéház márványsztalett mellett, azután karonfogva mentünk ki a hajnali ködbe és haza, aludni. S amikor késő délután a szomszédos két ágyban felébredtünk, folytattuk az együtt-

Budapest 1936 nov.

Kedves Somlyó Zoltán,

megható, szép verset, mellyel
egyúgy uramat búcsúztatta,
meghatóan Könyvön
a magam és Kóráim fiam
szivében is

Baráti üdvözléssel.

Kosztolányi Dezső

létet. Mindenki bízást elhíheti nékem, hogy senki nem ismerte jobban Kosztolányit, az embert, mint én. S ha azután, az ifjú boldog évek elmúltával, szét is szaladt addig egymásba vágódott életutunk, ez nem jelenthette azt, hogy többé nem szeretjük és nem ismerjük egymást, hogy hirtelen más emberekké lettünk volna. Hisz megtörtént, hogy két évig nem láttuk egymást, és amikor aztán egy este véletlenül találkoztunk a Körúton, a legkurtább üdvözlés után nyomban megkezdődött annak a beszélgetésnek a szerves folytatása, amelyet egy-két év előtti őszi délután abbahagytunk.

Leírom tehát ide határozottan, legmélyebb meggyőződésemből, mintegy tanúságtételül, hogy Kosztolányi tudatosan, belső szándékkal sohasem tett semmit a zsidóság ellen! Sietve teszem ezt, mielőtt bárki más, téves utakon következtetve, más megvilágításba helyezné őt. Kezdjük Kosztolányi indulásánál! Igaz, hogy legelső irodalmi sikerei zsidó szerkesztők és kiadók segítségével érték. Ha a történelmi szükségszerűséget nézem, mint ahogy azt kell nézmem, nem lehet ennek a ténynek nagy jelentőséget tulajdonítanom. Ha az ifjú Kosztolányinak véreben, programjában, szívégyei közt ott lett volna a vallási türelmetlenség, vagy ahogy ma mondják, a faji kérdés, elvihette volna verseit vagy cikkeit az Alkotmányhoz vagy az Élethez, mint ahogy – el is vitte. Mert, bár irodalmi munkálko-

dásának legnagyobb része ebben az időben a zsidó költő Kiss József A Hét c. lapjának jutott, ugyanekkor számos verse és cikke jelent meg *kimondottan nem zsidó* lapokban, amelyek egyrészt még nem voltak beállítva a felekezeti izgatás hangjára, másrészt éppúgy meglátták a költőben a rendkívüli tehetséget, mint a zsidó Kiss József. Hogy tanult Kiss Józseftől, valószínű. De ki nem tanult tőle közülünk?

Igen, de épp ez az! Kosztolányi vérében, programjában, szívügyei közt nem a zsidókérdés volt ott, hanem a „Szegény kisgyermek panaszai”... Vegyük most ehhez mint előzményhez azt, hogy feleségül is zsidó lányt vett magának. Ez igen komoly érv a vádaskodókkal szemben, mert sohasem lehet hinni azoknak az antisémitaságában, akik zsidó nőt vesznek el feleségül. Mármost folytassuk, Kosztolányi – s ez költészetéből is lépten-nyomon kiviláglik – feminin férfi volt. Ha lehet beszélni költészetének valamelyes hiányáról, akkor ez a kevéssé férfias kiállás lehet. Nemegyszer hisztériás félelem fogta el, ha az élet akár a presztízs kérdésében, akár anyagi ügyben ütést mért rá. Sírógörcs fogta el, sopánkodott, mint a gyermek, durcás, morcos volt napokon át, ilyenkor nem lehetett megközelíteni.

Ilyesfajta lelkiállapotban érte őt az ellenforradalmi korszak. Embernek, költőnek egyaránt rettenetes időkkel a hátuk mögött, a jövő áldatlan bizonytalanságában, gyilkos indulatok, felbőszült emberek káoszában járt a költő itt, Budapesten, olyan jelszavak légkörében, amelyek megmérgezték a levegőt, epévé keserítették a vizet, és kővé keményítették a mindennapi kenyeret. És a költőt ebben az időben érte életében először az a más íróknál oly gyakori csapás, hogy állás nélkül maradt, fix jövedelem nélkül – ifjú házasember, kezdő apa létére. Ilyesmire ő nem volt berendezkedve. És ekkor történt valami. Ekkor, amikor a megélhetéstől való félelmében fogvacogva töltötte a bizonytalan estéket otthon, Tábor utcai csinos, villaszerű kis házában, amelyet nemrég kapott ajándékba, jó barátságából a bárótól, az ismert nagylelkű mecénástól. Az történt, hogy közvetve felajánlották neki, előkelő rangjának, a félelmes antisémita lap publicista állását. Persze azzal a mandátummal, hogy ütni kell a zsidót. Megtántorodott. Tudta, hogy csak tollából élhet meg. Arra, hogy csupán itt-ott megjelenő gyönyörű versei honoráriumából tengődjön család-

dostul, nem mert vállalkozni. Szédületében, hisz ő is ember volt, a hisztériás tömegszuggeráció hatása alatt megingott. S amikor már-már hajlandónak mutatkozott, egy jóbarátja, Tóth Árpád megjegyezte: „Ilyet nem tehetsz, Desiré! Hogyan festnél új szerepedben: ütni a zsidót, amikor házat kapsz egy zsidótól!?!...” Hirtelen elvörösödve, gyerekes daccal vágta rá: „Az ilyesféle hála kicsinyes dolog! A hála, ha nagy dolgoktól tartja vissza az embert, aljasít!” És vállalta a „Pardon” rovat vezetését. Csakhogy ebben az esetben nem a zsidóság elleni kiállás volt neki a „nagy dolog”, hanem az, hogy... megmenekül a gondoktól...

Ez a szereplés nem tartott hosszú ideig. Igaz, sok fájdalmat okozott azoknak, akik szerették Desirét: Sokan kiábrándultak ekkor belőle. Én négy álló évig haragot tartottam vele. De épp én tudom, hogy azután hónapokig alig járt ki hazulról, és szinte naponta sírás fogta el. Nagyon megbánta ezt a kiruccanását, és szégyellte. Canossát is járt azóta való írásaival, amint ezt mindnyájan igen jól tudjuk.

Most még egyet és mást futtában! Kosztolányi, általánosan tudott dolog, sűrű érintkezést tartott zsidó körökkel. Soha esze ágában sem volt, hogy felekezeti alapon válogassa meg embereit. Ehhez nem iszeti volna meg benne a szükséges következetesség. A zsidó költészetnek kiváló ismerője volt. Emlékszem például, a régmúltból még, egy gyönyörű Salom Asch-cikkére, valóságos kis tanulmány volt. Szerette a zsidó költők hangjának az övétől annyira elütő vérmességét, a zsidó pesszimizmusnak mindig reménybekapaszkodását, és kedvelte azt a kenetesen zengzetes hangot, amely a zsidó prófétákból árad. Csudálta bölcsességüket, mélységüket. Lefordította *Juda Halévi* híres „Cionidá”-ját és a Múlt és Jövő első Pészach-ünnepi számában, a legkitűnőbb zsidó írók közleményei közt ott olvasható Kosztolányi Dezső eredeti aktuális ünnepi verse: „A zsidók kivonulása.” Csak két strófáját idézem:

*Mély volt az éjjel, botra dőlve álltak
a nagyszakállú bugyros férfiak,
csillogtak az öszvér bátán a tálak,
a fákban a madárraj felriadt.*

*A csecsemő sírt anyja mellin alván,
feldőlt az asztalon a tölt kupa,*

népet, mint az évszázados megvetés s ehhez még az önmegvetés is?) S Kosztolányi is körülbelül így volt vele, ha nem is részletezte magában ennyire véleményét. Szóval, ha nem is tudott minden tekintetben rokonszenvezni vele, de – mint minden élőlény számára – emberséges bánásmódot követelt az ő számára is. S ezt feltétlenül. Mert ép s hibátlanul érzékeny szíve volt, amely nem viselt el egy pillanatnyi megkülönböztetést sem: már tudniillik jogokban és emberszeretletben. Vagyis ő nemeslelkű ember volt, csak nem volt elég erős ember. S innen származnak hibás cselekedetei.

Valaha én a következő axiómát írtam fel magamnak: Tisztességes lélek csak ellenzéki lehet, mégpedig mindenkor és minden uralom ellenzéke, de éppen miatta kételkedni kezdtem utóbb ezen axióma igazságában. Mert nem minden tisztességes ember képes például arra sem, hogy a tömegindulatok hatalmas szuggesztioja alól kivonja ma-

gát. Ő elég jól ismerte a zsidót ahhoz, hogy képes lett volna még arra is, amire csak a beható ismeret képesít: hogy védje, mikor ostobák szidják, és szidja, mikor ostobák dícsérik, mint ahogy magam is gyakran vagyok vele. Csakhogy ehhez neki nem volt mindig elég lelki ereje. Megszédült a lelkendező üldözés általános boldogságától, és akkor mondta ki a zsidók elleni kifogásait, mikor a többiek bizony. És az első pillanatban nem vette észre, milyen rettenetes az, amit művel. Hogy milyen rettenetes egy nemesszívű embernek nem megvédenie azt az élő testet, amelybe a többség siet belerúgni.

S itt volt a hiba, ennyi volt a hiba... De hisz nem is jól mondtam az imént: ő már az első szavak kimondása után is tudta, milyen szívtelen mesterség ez, de már nem lehetett visszakoznia, legalábbis nem azonnal.

S azután eljött hozzám és sírt. Ez az igazság. S akkor egész éjjel az utam törtük a fejünket, hogy hogy lehetne ebből a nem nekivaló, nem jószívűnek való helyzetből kimentenie magát. S én akkor egyetlen szót szóltam hozzá tanácsképpen, hogy hallgasson. S ezt ő megfogadta. Politikai jellegű kérdésekben nem is lehetett többé szólásra bírni, akár-hogy támadták is egykori magatartásáért, vagy azzal szemben való következtelen viselkedéséért.

Azért olykor még el-elbeszélgettünk a zsidókról. Így ő egy alkalommal azt állította, hogy az ember olyan: ha másképp nem boldogul az ellenfelével, akkor nem tekint a verekedés szabályait, hanem oda üt, ahol nagyon fáj. S ezt a következő példával ábrázolta: ha neki, tegyük fel, Sigmund Freuddal vitája volna (akit nagyon sokra tartott és szeretett), s Freudnak már mindenben igaza volna, s neki már nagyon kellene szűgyellnie magát, akkor végül mégis csak azt kiáltaná oda neki, hogy bűdös zsidó.

Ilyen kedves és okos ember volt.

Ezt a róla szóló levelemet pedig, ha úgy tetszik, Szerkesztő Úr kiadhatja a Múlt és Jövőben. Még örülnék is, ha közlésre alkalmasnak bizonyulna.

Budapest, 1937. február 18.

Tisztelő és igaz híve:

Füst Milán

PATAI JÓZSEF: SZOMORÚ DOKUMENTUMOK EGY MAGYAR ZSIDÓ KÖLTŐ ÉLETÉBŐL

Somlyó Zoltán korai halála után próbáltam összekerest lenyelni, történelmi, prózai és verses jegyzetét, a verses nyomokat, melyek életképességének kevesre visszkodásából meredtek.

Itt írtaként előttem a szomorú dokumentumok, amelyek nem csak a magyar zsidó költészetnek egységét, hanem a magyar zsidó költészetnek sok forduló-jelzője is. Menyit becsülünk a jövőnkönkről és mennyit megelégedést jut osztályozású annak, akit legnyilvánosabb szöveg a végzet vakták. Hogyan is tudott így lenni a poéta, aki az egész életét a jövőnkönkről, a jövő nyugtalanságait, hajlékony, életből-költő keltő szöveg, mint a levelekhöz költő, segítség helyzet érzéki költészeteként kapott. Mintha például minden hűségét vesztették volna római vagy jermuzsaloni jelleg volna és minden küldetel vezető postáira a makulát-létező volt az egyedüli kvalifikáció.

Somlyó Zoltán utolsó levele 1920 őszén, Jomkipar előtti napok iróként Halálontúljárón, ahogy a fivérrel nyomóráról mecskelt. Egy sorost küldött, amely az akkori tragédiát zsidó szemmel há keltő kifejezések volt. Természetesen, később mégis költött. ... illetve kényszerít adtam te a nyomódhoz a földöntömlést hirt a Múlt és Jövő egyik első habájába, de az akkorihoz meg Freudnal csupán sorolt.

Kedves, Jóni tisztelt Uram,
oly kétségek költött Önnek, amelyre, éhségekben, föltéve nagy négy helyek. Ebből a szempontból ez egy nagyon meg sértések nem juttat észébe szöveg, pedig ez az egyetlen igazság: A koponyák és szívük egyképpen kényeskedő, ezek nem haragzik meg sehol, csak ösztöndátra ébred. Hisz az, sok minden elvártól volna, ha így beszélnék mindig. A vesztet természetesen még formában, nem elrejtve, kíváncsan vizionálni a Múlt és Jövő habáján és igen kérem, rétegetes helyesebbre váltó tisztelettel... de én, évek csak jelleget meg a verse. Kedves Uram, ha nem tart rá igényt, kérem, a közeletet rögtön, ajánlatlan álomra vizionálj, mindenképp meg akornom jeleneteti.

Pestén hátszéken, minogy tíz nap előtt kerültam Ön, hogy egy példálótan esetem ügyében az Ön költészet és emberi igazságosságát jorderják. Sajnos, nem tudtam meg, írt-e, azaz nem foglalkoztam, 1-2 hét múlva felérek, akkor előtrepentem.

Déreg jó kollégám, az ilyen szerencsétlén legyen valamit az északmentes! A jövő kétségbe eszték a nagy reménytel, történelmi igazságok elcsúszás, a gyomoréget és egyetlen fiktív nélkül állunk és itt Baglóton is, több már nem maradhatunk!! Ön mindig jó volt bosszú, exponálion most az egyszer magá, Uram, Ön költő, az apa. Önnek meg kell éretni, mit jelent az! Magamon kívül vagyok, nincs egyetlen nyugodt pillanatom, mi lesz velünk?? Hát az én önhűségeon kívül ébélküli nyomorom senkit se érdekél ma, amikor valóban szövegben, egyetlen feliratonak fidelek minden jóbán! Ön az egyetlen, aki ismeretlenek engem, próbálja meg, kérem, talán kösletet lehetne csinálni a Múlt és Jövőben megérletet vesztőlől, vagy ulának nékén a Jövőnkönkről kérszón, vagy adának hárszóképpon, hogy azon se keljen hálsón majd hárszónséggemmel. A szöveg egy nem éretdentelen költője az első gyermekek napja és nincs egyetlen költője a fej áll...
A költészetéről költők Önbán. Déreg Patai József, Irgény szöveg hússzón.

A helységi nagyon szomorú Jomkipar előtti tetem postára est a levelemet, megfogó feleségem, akivel együtt sírolok, idővellettel külti Önnek ismeretelűk, amelyben a magam kétségbeid fivér a Nagyváros Árszonnyak. Ön öllé és minden jót kíván.

Somlyó Zoltán

A leveleim említett „szeklatlan eset”, minit több kiderült az volt, hogy a Budapestet működött Amerikai Szégyes Bizottság, amely a háború után szomorú földben nagy külföldön segített, éppen Somlyó Zoltán nem kéltő-nézőnek arra, hogy a kért gyermegekben szöveg. Sőt el-utalták nem a legutósebbi formában térési. Ami a jóságosságú formákban nem eltagított jóság. Ekkor Somlyó Zoltán írta az általi a következő beadványol fordultam a Bizottsághoz:

„Alulírott azaz az állásos kérelmezem, fordulok a tek. Bizottsághoz, hogy Somlyó Zoltán, az ismert ország-keretű költőnkön gősszegettel keltőlán méltosának.”

Somlyó Zoltán ma egyike legnagyobb költőinknek, azidő tárgy veszteltek azok és visszaké költőnk szüldé: talán meg a zsidó vesztet az ő költészetének tisztelt oly szemésk, hogy a külföldi méltósági nem szöveg. A nagy tekintetű Bizottság zöveg égyelmebe ajánlom azt a kövületnt is, hogy Somlyó Zoltán most öde gyermekét, a búzóra, becsendítésé minis a méltósága volna, hogy azidő méltósáék első betéit ne ontrák meg legelősebb magy gondok.

Somlyó Zoltán hadikároslatnak tekintetbe, amelyben a háború feljárn megajánlt folyóiratok és lapok miatt, minit tereténem költő működésük nagyobb fölékötődése. A napilapok veszteltek nem honak most azok terjedésük miatt és így alig van ma kerestet alkalma. Nem mádnak arról, hogy ma úgy veszteltek is kicouráztak, minit a méltósáék vesztet is teret, amelyet Somlyó Zoltán a Jomkipar felkelt és természetesen a Múlt és Jövő keltő honarát.

Amennyiben a Bizottsághoz kifogások merültek volna fel Somlyó Zoltán nem költő, hanem profán egykötőglet, mely tisztelgetel hárszókat rámenten a Talant ama szabályom, hogy „En bodkín limsonol”, vagyis „nem vizionálni a kenyérszámol” és itt valóseleg kenyérről van szó. Sőt méltún kerestetek el a költő hellet, hogy ilyen súlyos időzhon megtagadja tőle a segítését az a Bizottság, amely öddig a legnagyobb alkotta a jóságosságú teret a magyar zsidóság történetében.

Én azért hárt tudom, hogy a Bizottság az ő kérelmét egy ilyen elcsúszott, hárszókon ost a hárszókon egynek a Bizottság igazságosságához megfelelőbban. A költő talán nélkülül terjettem elő a kérelést Somlyó Zoltán helyzet és nagyon kérem a tek. Bizottságot, hogy minit már nem magy kivételit vettük rádd, legelősebbjünk kedvezően elhatáro. Somlyó Zoltán kérezt is, ahinek csak nagy költő ártékek méltósátsának méltóságai.

Mély tisztelettel!

Dr. Patai József

A Bizottság szövegi teljesítette kérelmet és december 1-én a kövülettel levél érkezett Somlyó Zoltánhoz!

Déreg, kedves Doktor úr, tudatom Önökkel, hogy vesztépen azelő költőnk szüldé, azidővellettel fejlőd, 4 költő nyom, ép, orsz és szép. Elképzelhetik a mi nagy és boldog örömeinket. A fel, amint az idővellettel nagy szerencsénem ment át, már vesztépen teljesem kövületit állat szövegben van. Nem mulasztatom el, hogy Önnek, nagybecsölt